

томаш зарицкі

*дилеми
польської еліти
як універсальні дилеми*

З елітами проблеми є всюди і завжди. Саме існування еліт пов'язане з основними суперечностями між важливими суспільними цінностями. Насамперед, з напругою між повсюдно цінованим нині в західній культурі ідеалом рівності та необхідністю існування суспільної ієрархії. Немає суспільства, в якому всі рівні з будь-якої точки зору, хоча би тому, що практика вимагає координації його дій вибраною групою, тобто елітою. Роль навіть лише технічної координації групи пов'язана з передачею її вибраним членам влади над іншими. Але ж проблема не тільки у тому, що влада тоді концентрується в певних руках, але й у тому, що критерії до-

бору володарів тих рук завжди можуть стати предметом суперечки.

Оскільки польське суспільство постійно перебуває у процесі відносно швидких перетворень, формуються його нові структури, триває його пристосування до європейських структур, тому форма і характер польських еліт дуже швидкозмінні. Так само й погляди на бажану їхню природу значно диференційовані і стають предметом жвавих суперечок.

Визначення еліти

Питання еліт у будь-якому суспільстві нерозривно пов'язане з проблемою влади. Попри банальність цієї констатації нею не слід легковажити, оскільки одним з її основних ускладнень є факт, що міркування на тему еліти обов'язково буде також

і міркуванням на тему влади. Це особливо стосується питання дефініції еліт, встановлення критеріїв їх визначення: бажаних чи емпірично визначених показників елітарності, тобто визначення поділів та ієрархії в її межах. Кожна спроба надання певних визначень, навіть якщо сама по собі не буде актом боротьби за вплив через визначення сфери влади окремих груп, буде – хоч-не-хоч – належати до процесу боротьби за владу.

Свідомість неминучої політичності порушеної проблематики повинна пов'язуватися з зусиллям, скерованим на повалення основних політичних положень та потенційних інтересів, які стоять за цими поглядами. Спосіб, яким буде визначатися бажана суспільна ієрархія, особливо критерії елітарності, може бути свідомо чи несвідомо пов'язаний зі спробами впливу на них таким чином, щоби якнайбільшого значення додати власному суспільному статусові. Від такої загрози ніколи не можна себе забезпечити повністю, але можливим способом захисту є спроба врахування якнайбільшої кількості точок зору на дану тему.

Окремі еліти, їхні фракції і навіть групи, що ледве претендують на статус елітарності, визначають елітарність у різний спосіб, часто навіть взаємно виключаючи одне одного.

Надзвичайно корисним у цьому контексті може бути інструмент для аналізу еліт, запропонований відомим французьким соціологом П'єром Бурд'є¹. Він прийшов до висновку, що про владу можна говорити категоріями трьох типів капіталу. Поруч з класичним економічним капіталом Бурд'є виділив суспільний капітал та культурний капітал. У системі Бурд'є ці три типи капіталу вичерпують усі можливі форми влади, хоч допускається також розрізнення підтипів виділених капіталів². Наприклад, підтипом суспільного капіталу, який є потенціалом для досягнення мети, і який опирається на мережу контактів, знайомств і членства у нефор-

мальних і постійних організованих групах, є політичний капітал, що виникає з членства у політичних групах і організаціях³. Ключовий у міркуваннях Бурд'є культурний капітал розглядається ним у трьох аспектах, два з яких тут особливо істотні. Перший – це так званий втілений культурний капітал, пов'язаний зі знанням високої культури, виробленим «відчуттям» та смаком, що опирається на свободу дій у рамках витончених товариських норм і культурних манер. Його передача пов'язана, головним чином, з родинною соціалізацією. Другий основний аспект культурного капіталу – це так званий офіційний культурний капітал, котрий можна ототожнити насамперед з формальною освітою і офіційно підтвердженою професійною компетентністю. Його передача відбувається насамперед у рамках освітньої системи, але – як вказує Бурд'є – великою мірою доступ до нього також визначається суспільним походженням. Як видається, він більш-менш відповідає популярному в економічних науках поняттю потенціалу людського капіталу. Третій і найменш істотний з точки зору культури, на який вказує Бурд'є – це капітал, зматеріалізований у предметах культурної цінності.

Запропонована Бурд'є система капіталів може також служити для аналізу еліт. Адже окремі типи еліт також можна розглядати як групи, які виражають свою особливу суспільну позицію в категоріях вибраних типів капіталу. Кожна з еліт, особливо економічна, культурна і політична еліти, прагне до надання власному типові капіталу, а – користуючись мовою Бурд'є – власному полю, привілейованого статусу. Ієрархія окремих полів, тобто поля економічного, політичного і культурного, водночас визначає ієрархію еліт. Нестабільність системи польських еліт можна описати мовою цієї теорії. Отже, з одного боку, набирає сили економічна еліта, статус якої стосовно політичної та культурної еліт зміцнюється. Логіка економічного поля все більше

отримує підстави бути основним визначником суспільного статусу. Значною мірою ця зростаюча, щоби не сказати уже домінуюча, роль економічного капіталу визнається політичною та культурною елітами, котрі самі починають встановлювати ієрархію в залежності від ступеню заміненості їхніх капіталів (політичного і культурного) на економічний капітал. Іншими словами, розширюються кола політиків та інтелігенції (котру спрощено можна визначити як «клас культурних капіталістів»), готових конвертувати свої символічні ресурси в економічний капітал. Часто вони роблять це за невисоку ціну і свою внутрішню ієрархію починають встановлювати саме на підставі критеріїв економічного суперництва. У цьому сенсі визначення еліти щораз більшою мірою починає наближатися до критерію майнової заможності. Однак, цей процес не є невідворотним, а цілковите домінування у Польщі економічної еліти зовсім не є наперед визначеним і однозначним, оскільки, по-перше, надалі сильною є політична еліта. Бурд'є часто сам у своїх роздумах схилився до думки, що «поле влади», тобто поле політичного капіталу, є полем за призначенням привілейованим, навіть домінуючим. Це на цьому полі великою мірою вирішується, чого варті інші типи капіталу. Большевицька революція є крайнім прикладом, який показує, що поле влади може привести до повного знецінення економічного капіталу, особливо усіх цінних паперів. У сучасній Польщі таких яскравих прикладів, на щастя, немає, але вплив поля влади на поле економічного капіталу переоцінити неможливо. Щоправда, часто трапляються доноси про продажність політиків, спроби «продажу законів» або вплив лобі промисловців на політику, однак багато інших фактів показують, що іншобічна залежність значно сильніша. Про це свідчить, насамперед, інформація, що більшість найбільших польських капіталів більшою чи меншою мірою політично пов'язані, зокрема за межа-

ми країни, публічними зобов'язаннями і под. З іншого боку, у Польщі сильні політичні угруповання, які займають надзвичайно критичну позицію щодо великого капіталу, що є досить природним явищем з огляду на високий рівень егалітаризму поляків. В результаті політичний тиск на суспільні привілеї та труднощі багатих завжди будуть значними, і з цим чинником, який обмежує їхню владу, польські капіталісти завжди будуть змушені рахуватися.

Іншою, досить банальною, але ключовою причиною обмеженої ролі економічного капіталу, а через це і економічної еліти у Польщі, великою мірою є історично обумовлена незначна забезпеченість країни власним економічним капіталом. Оскільки можна припустити, що ця ситуація швидко не зміниться, це буде однією з причин, через які економічна еліта Польщі, правдоподібно, не досягне статусу, що його мають її відповідники у найбагатших західних країнах. У багатьох моментах і надалі не вітчизняні капіталісти, а держава чи культурна еліта будуть чинниками, що дають можливість реалізувати важливі проекти із загальнодержавним значенням. Конкурентні стосовно економічної еліти, вони деколи також мають ліпші контакти і впливи на закордонних розпорядників капіталів, розмішених у Польщі.

Водночас, роль еліти культурного капіталу в Польщі й надалі дуже істотна. Після краху комунізму, щоправда, настала серйозна криза інтелігентности, яка вкотре ставить питання, як вистояти. По суті, триває постійна трансформація культурної еліти, істотній частині якої вдалося досконало пристосуватися до нових системних умов, деколи отримуючи надзвичайно привілейовані позиції. Як переконує Іван Селен⁷⁴ разом зі своїми співпрацівниками, культурний капітал є ключовим інструментом у регіоні Центрально-Східної Європи. У таких країнах, як Польща чи Угорщина, він є, в історичній перспективі, домінуючим капіталом. Це підтверди-

ли дослідження, які показали, що відома теза про вивільнення номенклатури (іншими словами, конверсії колишньою номенклатурою політичного капіталу в економічний) є тільки частково правдивою. Бо виявляється, що згадувана конверсія вдалася головним чином тим, хто, крім політичного капіталу, винесеного з попередньої системи, розпоряджався також великими ресурсами культурного капіталу. В останній період досконалою ілюстрацією тези про значення культурного капіталу в Польщі була так звана афера Ривіна. Вона прекрасно показала, яку роль відіграє особа, яка формально не діє ні на економічному, ні на політичному полях. Наприклад, як показали допити слідчої комісії, інтелектуал Адам Міхнік є класичним прикладом «культурного капіталіста», достатньо впливового, насамперед на політичне, але також і на економічне поля. У цьому ракурсі надзвичайно чітким є контраст між Польщею і Росією, в якій культурний капітал відіграє набагато більш підрядну роль, а засоби масової інформації не є автономними гравцями, лише пішаками, підпорядкованими головним чином інтересам поля влади. Полю влади підпорядковане також великою мірою економічне поле, досконалим доказом чого є справа Ходорковського. З іншого боку, приклад Сполучених Штатів показує, що це економічне поле може *de facto* домінувати над політичним і культурним полями.

У Польщі ключова роль культурного капіталу проявляється також у силі переконань про культурні показники елітарності. Для багатьох до еліти в жодному випадку не може бути зарахована людина «некультурна», навіть якщо вона є багатим бізнесменом (буде висміяна як «скоробагачко») або впливовим політиком (далі буде залишатися «хамом»). Це досконалий доказ і надалі сильної позиції культурного капіталу стосовно політичного та економічного. Водночас, очевидні небезпеки, пов'язані з домінуванням еліт культурного капіталу.

Суперечки про критерії елітарності точаться не тільки між власниками окремих типів капіталів. Адже не йдеться виключно про спроби поширення економічними елітами фінансового капіталу як основного показника елітарності, про амбіції політичного класу регулювати усе, тобто домінувати у всіх сферах, включно з економічними і культурними сферами, чи навіть нахабство еліт культури і науки, що принижують конкурентні еліти як «необтесані», позбавлені «доброго смаку» чи «культури». У сферах кожної з цих груп також точаться внутрішні суперечки про домінування у межах своїх полів. Ринок досить добре регулює і описує змагання за статус еліти у сфері економічного поля. Однак, не завжди можна зауважити, що боротьба на цьому полі точиться не тільки з використанням економічного капіталу, але також і з допомогою інших видів капіталів. Адже економічні еліти зазвичай не нехтують можливістю використати суспільний капітал, особливо політичний, для підтримки своїх інтересів. Також і культурний капітал часто використовується, особливо більш укоріненими економічними елітами, для підкреслення свого статусу і дистанціювання себе від нових конкурентів, яких, при підтримці культурних еліт, принизливо називають «скоробагачками». Такі тенденції вже добре проявляються у польських економічних елітах, які залюбки інвестують в інституціональні, родинні і навіть матримоніальні альянси з політичним класом, старою аристократією чи елітою культури.

Боротьба за статус елітарності у сфері політичного поля не потребує особливого опису, оскільки вона така ж, як політична боротьба, що є предметом щоденних повідомлень засобів масової інформації. Боротьба за критерії елітарності у межах культурного поля тепер особливо виражена, і водночас, вона сильно пов'язана з конфліктами на політичному полі⁵. Головну суперечку, очевидно, можна пов'язати з раніше окресленим поділом на «втілену»

та «інституціональну» форми культурного капіталу. Перша з них великою мірою пов'язана із традиційним інтелігентським етосом, який підкреслює моральні обов'язки культурних еліт та пов'язані з ними привілеї, що витікають з «морального авторитету». З такої точки зору культурні еліти є елітами, які свій особливий статус завдячують ролі морального капіталу, участі у суспільних справах та особливій компетентності у сфері високої культури. У цій сфері вони претендують, зрештою, на звичайні права остаточного законодавця. З іншого боку, за свої впливи борються еліти прагматично налаштованих фракцій культурного поля, що опираються на більш технократичну візію культурного капіталу, віднесеного до «інституціональних» категорій, тобто до освіти і формальної компетенції. У цьому таборі висока культура (а значить, її творці) є менш поважана і меншою мірою сприймається як вища цінність, а більше оцінюється за категоріями ужитковості, навіть перспектив комерціалізації. Як і сфера неформальних культурних традицій, «манер» і «доброго смаку» тепер відкинута на другий план – маргіналізована як показник елітарності, навіть знецінена як пережиток. Конфлікти на культурному полі не обмежуються виключно зіткненням двох візій елітарності, але, здається, вони є головною віссю поділу, напруга довкола якої, очевидно, спаде не швидко.

Відкритість еліт

Універсальною проблемою еліт кожного суспільства є проблема їх відкритості. Однією з основних загроз для якості еліти, а значить, також і суспільства, на вершині якого вона перебуває, є небезпека її закостеніння, замикання у собі. Адже закрита еліта завжди у ближчій чи дальшій перспективі приречена на дегенерацію, котра, у свою чергу, може привести навіть до краху всієї спільноти. Добрим прикладом з недалекого минулого може бути розпад

Советського Союзу, еліта якого – як свідчать емпіричні дослідження – значною мірою замкнулася у собі⁶. Советська номенклатура, навіть на протилегу до «пеенерівської», стала значною мірою закритою саморепродукованою кастою, яка, хоч і сконцентрувала у своїх руках величезну владу, значною мірою втратила інстинкт самозбереження і рештки легітимізації, і врешті сама привела до розпаду великої імперії. Після її падіння номенклатура розпрошилася. У цьому сенсі польська комуністична номенклатура, очевидно завдяки своїй відкритості, виявилася набагато більше життєздатною і після 1989 року змогла зберегти політичну єдність і, постійно відновлюючись, уже двічі приходила до влади в країні.

Однак, з іншого боку, неважко зауважити, що кожна еліта, крім відкритості, потребує стабілізації. Природним суспільним інстинктом кожної людини є якнайпевніше гарантувати досягнуту суспільну позицію, а у випадку, якщо є потомство, передати її наступним поколінням. Ця тенденція, хоч і базується на прагненні забезпечити інтереси тільки власної родини, має також важливі позитивні наслідки для суспільства. Вона викликає зацікавленість у стабільності цілої суспільної системи, яка є фундаментом стабільності індивідуальної суспільної позиції. Ця зацікавленість зростає разом із власною забезпеченістю і перетворюється на активну оборону інтересів власної спільноти, зокрема і власної країни, добробут і престиж якої гарантують індивідуальний успіх членів еліти.

Тут, однак, існує суперечність. Прогресуюче зростання ресурсів еліт хоча й теоретично повинно сприяти поєднанню їхніх інтересів з інтересами країни, з часом може викликати петрифікацію (закостеніння) еліт і важку для сприйняття нерівність у суспільстві. Водночас, в епоху глобалізації залежність між спроможністю еліт та їхнім патріотизмом піддається значному розмиванню. Однак, можна

аргументувати, що цей зв'язок все ж і надалі істотний, і як приклад наводити поведінку польських посткомуністичних еліт, котрі у 1989 році виявили несподівану для декого тотожність з інтересами країни, очевидно, також завдяки процесові звільнення номенклатури, який зв'язував їхні особисті інтереси з інтересами країни.

Рівень концентрації капіталів у руках еліт не завжди легко встановити емпірично. Щодо економічного капіталу, то, завдяки прогресуючій формалізації польської економіки, відносно просто можна встановити рівень концентрації матеріального багатства у певних руках і роздумувати, чи він занижений, чи завищений, дискутувати про бажані способи його перерозподілу чи спрощення накопичення. Проблема нерівності і показників елітарності не зводиться, однак, до такого вимірювання. Важливим вкладом П'єра Бурд'є власне було те, що він вказав на роль суспільного капіталу, а особливо культурного, у процесі замкнутості та ізоляції елітарних груп.

Ця проблема відносно слабо вивчена і стосується Польщі та її еліт не менше, ніж Франції. Адже більшість сучасних польських еліт повсюдно застосовують менше чи більше приховані механізми захисту своєї позиції, які базуються на суспільному і культурному капіталі. Це роблять як економічні, політичні, так і культурні еліти, котрі захищаються від конкуренції, блокуючи можливості авансу всім, а особливо молодим конкурентам, за допомогою часто невидимих бар'єрів, виключаючи їх і залишаючи поза товарисько-суспільною мережею. Це нескладно, оскільки дані осередки функціонують на підставі надзвичайно поширених у Польщі неформальних засад організації. Слід пам'ятати про ту часто високу ціну, яку доводиться платити за інколи приємний звичай родинно-товариського стилю співпраці, особливо у колі культурного і політичного поля. Там, де формальна регуляція не дозволяє

використання відверто суб'єктивних критеріїв відбору, для зміцнення своїх середовищ еліти різних типів активно застосовують – якщо тільки мають доступ до нього – політичний капітал. Головним знаряддям у цій сфері часто є надзвичайно складні регуляційні механізми дозволів, ліцензування, іспитів і таке інше. Представлені як гарантії відбору до певних груп на засаді компетентності вони, переважно, є щільними бар'єрами, що великою мірою діють за критеріями суспільного капіталу⁷. Під виглядом оцінювання по суті доходять до цілковито суб'єктивного відбору, який дозволяє допускати до чергових шаблів кар'єри і кіл елітарності осіб, що мають достатньо зв'язків у даному середовищі. Інколи просто діють закони звичайного непомітності, хоча частіше радше кумівства або ієрархії поколінь. В результаті значна частина польських еліт, особливо професійних, а також тих, що походять зі сфери культури у широкому сенсі, тобто включає науку чи еліти державних установ, має ніби візантійський, або ж феодальний характер. Справжня компетенція у структурах даної сфери часто виявляється тягарем, а не козирем. Той, хто нею володіє, самим своїм існуванням делегітимізує існуючу систему і, як живий доказ некомпетентності інших, створює загрозу для решти членів, тому мусить бути готовим до серйозних труднощів на професійному кар'єрному шляху. Кінцевим ефектом всього цього є надзвичайно низька якість багатьох субеліт, і особливо серйозні проблеми з подоланням міжнародної конкуренції на своїх полях.

Отож, у Польщі механізми менше чи більше прихованого набору до еліт на підставі культурного капіталу є достатньо сильними. Екзаменаційні системи, чинні у Польщі, насправді наближені до критикованої Бурд'є традиційної французької моделі⁸ у польській освітній системі. На всіх шаблях набору, від початкової школи до вищих навчальних закладів, закладено уже наявний високий рівень загаль-

них культурних знань із сильним енциклопедичним характером. Ці загальні культурні знання, які вважаються головним критерієм допуску до наступних рівнів освіти, є (особливо у польських умовах) значною мірою знаннями, винесеними з дому, з родинного середовища. Говорячи мовою Бурд'є, іспити перевіряють рівень культурного капіталу, який у Польщі можна вважати одним з головних показників суспільного походження. Бо традиційно, з уже згадуваних причин, суспільна ієрархія пов'язана більше з рівнем і родинною передачею культурного капіталу, ніж капіталу економічного, ресурси якого за довший період вичерпуються. В умовах геополітичної нестабільності цієї частини Європи це найліпше вкладення цінностей на довшу перспективу, що запевняє стабілізацію суспільної позиції. Так чи інакше, те, що доступ до елітарної вищої освіти у Польщі після розпаду комунізму став ще більше ускладнений для молоді з нижчих класів, було не тільки результатом збільшення її вартості⁹. Величезною мірою ця проблема пов'язана з бар'єром культурного капіталу, котрий на чергових щаблях відбору відбирає шанси переважно у тих, хто не виніс із рідного дому загальних знань. Водночас, єдиним шансом на певне надолуження таких недоліків є переважно дорогі приватні уроки репетиторів та інші форми платної освіти. Однак, якщо польська освітня система, а особливо польська екзаменаційна культура не відкриються задля пошуку та авансу для молоді з точки зору її потенційних інтелектуальних можливостей, творчого потенціалу та інтелектуальної відваги, вродженої інтелігентності і под., а не тільки винесених з дому культурних манер, якщо не будуть створюватися можливості розвитку саме для таких осіб, незалежно від їхнього суспільного походження та родинних зв'язків, польські еліти – не тільки культурні, а також усі інші – будуть наражатися на синдром петрифікації (закостеніння) та прогресуючої фео-

далізації. Оптимальною була би ситуація, при якій еліти самі зрозуміли б, що без відкритості для найдібніших і найвправніших вони приречені на деградацію, навіть на знищення.

Стосуюнок до центру

У країнах із високим рівнем залежності від сильніших осередків, еліти будь-якого типу піддаються перехресному тискові, пов'язаному зі слабкістю власних суспільств, економік і політичних систем. Еліти у такій ситуації мусять виконувати дві головні, часто протилежні, функції. З одного боку, вони є представниками власних країн, а насамперед своїх суспільств, перед центром, у цьому випадку Заходу в широкому тлумаченні. Беручи до уваги слабку позицію власної країни, на його елітах лежить особлива відповідальність за представлення її інтересів, створення якнайліпшої картини культури, економіки, історії і под. З іншого боку, еліти, природно, стають носіями культури центру, його стандартів і універсальних культурних традицій. Отже, вони виконують важливу роль у модернізації своїх країн, котра, навіть якщо не проходить за моделлю імітації, повинна бути пов'язана з ознайомленням і опануванням багатьох цивілізаційних, технічних, культурних і політичних характеристик центру. Так чи інакше, частина еліт виконує для центру функцію гідів по своїх власних країнах, і, як наслідок, вони стають також репрезентантами інтересів того ж центру.

Це може викликати серйозний конфлікт інтересів, або, щонайменше, ситуацію умілого балансування між двома світами. Адже важко представляти рідну країну, дбати про її добре ім'я та інтереси, і одночасно діяти на користь сильнішого партнера, бути представником його інституції. Центр часто стає для частини еліт периферійних країн головним працедавцем, спонсором і покупцем плодів їхньої праці. Залежна від центру економіка приводить до

того, що значна частина економічних еліт, середнього класу працює на підприємствах, що є у руках иноземного капіталу. Вони не тільки отримують там ліпшу платню, але й – що важливіше – заохочують інших йти тією ж дорогою. Культурні еліти в такій ситуації поставлені у сильну залежність від зовнішнього фінансування. Периферійні країни переважно мають обмежені бюджети на такі галузі, як культура, наука, експертна діяльність чи розвиток громадянського суспільства. Отже, значна частина їхніх еліт працює більшою чи меншою мірою за гроші центральних закордонних установ. Як працівники вони мусять лояльно виконувати свою роботу, за яку найчастіше отримують заробітну плату, що відповідає місцевим умовам. З іншого боку, як члени національної еліти вони мусять зберігати лояльність до свого рідного краю, дивитися на аналізовані ними питання з точки зору його інтересів.

Навіть якщо вдається уникати серйозних конфліктів інтересів, особливо якщо працедавці з центру не ставлять перед оплачуваними ними місцевими елітами суперечливих з їхнім сумлінням вимог, може виникати напруження культурно-психологічного характеру. Культура центру за визначенням є ніби сильнішою, більш цікавою культурою, особливо у популярному вимірі. Культура периферії, її тотожність часто обтяжені стигматом відсталості, вторинності та меншої привабливості. Щоби відчувати себе повністю шанованими у центрі, периферійні еліти мусять виявляти якнайглибші знання центральної культури. Ці знання також необхідні з точки зору вже згадуваної ролі еліт у пропагуванні центральних стандартів у власних країнах. Це може викликати тенденцію до відчуження у стосунках до власної національної культури, відчуття вищості у порівнянні зі своїми земляками у силу більшої закоріненості у центрі. У крайніх випадках вони можуть дати плоди у виді погорди до власних країн чи відриву від їхніх культур, які сприймаються як такі,

що відмирають. Однак, з іншого боку, навіть сильний комплекс меншовартості, яким можуть страждати представники еліт через постійну необхідність конфронтації центральних і периферійних цивілізаційних стандартів, не є, зазвичай, достатнім мотивом для повного відриву від власних країн. Адже це вони і їхня культура стали підставою для певного статусу еліт, що є такими тільки як представники своїх країн. Без тих суспільств, без (у певному сенсі) їхньої відсталості периферійні еліти втрачають свій сенс.

Оскільки Польща, незалежно від того, наскільки неприємно це може звучати для декого, не є центральною країною, а сателітарною, дуже узалежненою від західних партнерів (хоча не позбавленою, звичайно, певної самостійності у багатьох сферах), обговорювані тут дилеми безпосередньо стосуються її еліт. Прогресуюче входження до систем Заходу спричиняє радше наростання напруги між національними і зовнішніми (часто наднаціональними) інтересами, яку можуть відчувати члени еліт. Як видається, можна знайти виважені і чесні компроміси, котрі повинні базуватися, передовсім, на сильному почутті власної гідності і гідності своєї країни та її культури, і одночасно на відкритості до зовнішнього світу і почутті спільної відповідальності за долю цілої Європи і західного світу. Але небезпечно впадати у крайнощі щодо обговорюваної дилеми: чи у напрямку манії захисту власної країни від вигаданих зовнішніх ворогів, що чигають на неї з усіх сторін, чи у напрямку повної ідентифікації інтересів власної країни з інтересами західних і наднаціональних інституцій.

Слід, однак, пам'ятати, що ця дилема матиме щораз чіткіший характер, особливо у стосунку до еліт. У цьому сенсі Польща не є винятком, це однаковою мірою стосується і слабших (з різних причин) західних держав. Однак, у них ця конфронтація сталася значно раніше, і вони вже великою мірою

освоїлися з підвищеною чутливістю до цієї важливої проблеми. Понад пів століття принизливої і цивілізаційно деградуючої залежності від Москви та пов'язана з нею ізоляція від світової економіки викликали тимчасову ідеалізацію бачення Заходу та поглибили існуючі щодо нього комплекси. Нове входження до західної політично-економічної системи застало велику частину еліт з уявленням образу Заходу як «ідеального світу», взірця «нормальності» і джерела всілякої мудрости. На суперечності між внутрішніми і зовнішніми інтересами особливо не зважали, для деякого вони були навіть ерессю. Для інших усвідомлення існування таких суперечностей стало причиною сильного культурного шоку, який вилився у маніакальну недовіру до Заходу. Ці суперечності, однак, є природним явищем, і їх пом'якшення є ключовим прагматичним завданням, що стоїть перед польськими елітами. Це стосується не тільки економічної сфери, але й політики і культури. Це важливий виклик для польських еліт, котрі мусять бути – як добрі еліти кожної країни, особливо периферійної – одночасно космополітичними і національними. Національний інтерес повинен завжди стояти на першому місці, але його ефективний захист неможливий без космополітичної свободи руху у глобальному світі та знання його культури. Тільки свобода і почуття приналежності до культури Заходу дають змогу повністю оцінити вартість власної культури, розвивати її й захищати її інтереси. Отже, разом з Юліушем Мєрошевскі можна побажати собі, аби серед польських еліт було якнайбільше патріотичних, але відкритих для світу «космополяків»¹⁰.

¹ R. Bourdieu, *The Forms of Capital* [in:] J.G. Richardson (red.) «*Handbook of Theory and Research for Sociology of Education*», Greenwood Press, New York, Westport, Connecticut, London 1986, p. 117-142.

² Бурд'є згадував ще символічний капітал, але він є радше формою, в якій капітали можуть проявлятися, а не їх додатковим типом.

³ *Суспільний капітал у розумінні Бурд'є має зовсім інше значення, ніж те, що його надають йому Патнем, Коулмен чи Фукуяма. У прийнятій в даному тексті точці зору суспільний капітал також не є однозначно позитивним засобом і відноситься радше до суспільних позицій особи, ніж до ступеня суспільної інтеграції та взаємної довіри у більших суспільствах. У багатьох контекстах суспільний капітал може бути в такому розумінні визнаний як негативний чинник, що блокує доступ до багатьох ресурсів особам, які не мають певних зв'язків, не є членами привілейованих груп. Більше про різні погляди на суспільний капітал у: T. Zarycki, *Kapitał społeczny a trzy polskie drogi do nowoczesności*, «*Kultura i Społeczeństwo*» - vol. XLVIII, 2, 2004, s. 45-65.*

⁴ G. Eyal, I. Shelenyi and E. Townsley, *Making Capitalism without Capitalists. The New Ruling Elites in Eastern Europe*, Verso, London 1998.

⁵ Більше про цю суперечку у: T. Zarycki, *Cultural Capital and Political Role of the Intelligentsia in Poland*, «*Journal of Communist Studies and Transition Politics*», vol. 19, No.4, December 2003, p. 91-108.

⁶ Hanp., I. Kovach, *Economic Elite in Russia, Poland and Hungary. Property and Social Origin*. Institute for Political Science of the Hungarian Academy of Sciences, Budapest 1996.

⁷ Часто вони скорумповані у найпростішому значенні цього слова, тобто служать для накопичення економічного капіталу. Як, наприклад, до недавнього часу приватизована *de facto* система видання водійських прав, яка практично кожному давала можливість отримати їх після оплати відповідного хабара. Звичайно, у такому випадку, як і в багатьох інших, вирішення проблеми полягає не тільки у знищенні цього інституційного бар'єру, а в радикальній реформі, що дасть можливість максимально обмежити можливість діяльності неформальної мережі громадських контролюючих систем і перетворення

його у справжній тест для перевірки знань і навичок, необхідний для керування автомобілем.

⁸ P. Bourdieu, J.-C. Passeron, *Reprodukcja: elementy teorii systemu nauczania*, PWN, Warszawa 1990.

⁹ Як вказує Г. Доманьські, зростаючи після 1989 року привілеї інтелігенції щодо доступу до вищої освіти були децю обмежені після 2000 року. Сталося так, очевидно, через розвиток приватних навчальних закладів, які зазвичай не проводять вступних іспитів. Але їхній рівень, а насамперед престиж, однак, у переважній більшості

нижчий, ніж найважливіших державних закладів. H. Domański, *Zmiany struktury społecznej i systemu wartości [w:] Czy wartości i normy społeczne są barierą reform w UE, «Wartości i Rizwój» nr 1, Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Gdańsk 2004.*

¹⁰ J. Mieroszewski, *O Żydach, Kosmopolakach i wschodniakach [w:] J. Mieroszewski, Finał klasycznej Europy, Wydawnictwo UMCS, Lublin 1997, s. 310-319.*

Переклала Люба Козак

